

«LOVE/МУҲАББАТ» КОНЦЕПТИНИҢ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БИРЛИКЛЕРДЕ ГЕЎДЕЛЕНИҰИ

Садуллаева А.Н.

Нөкис, Қарақалпақстан

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети ассистентти

e-mail: sadullayeva_a@karsu.uz

+99890 709 1221

Гетероген тиллер болған англис хәм қарақалпақ тиллериндеги «Love/Муҳаббат» концепти фразеологизмлериниң мазмуны аспектлериндеги белгиленген өзгешеликлерди есапқа ала отырып, муҳаббатты терең, инсанның жеке өзине тийисли пинҳамы сезимлери, шын жүректен, бирнеше себеплерге байланысly өзге жынысly инсанға болған талпыныўшылық деп түсиниледи. Бириншиден, бул мазмун аспекти муҳаббат жағдайларының хәр қыйлы нюансларын сәўлелендиреди. Екиншиден, лексеманың усы мазмуны фразеологизмлердиң хәм қәлиплесип қалған сөзлердиң пайда болыўында қатнасып, ол прототиплик үлги жәрдеминде көриниўи мүмкин [6; 614 б.].

Фразеологиялық гәплер турақly мазмунға хәм қурамға ийе таяр бирликлер сыпатында қабыл етиледи: «*муҳаббат жасқа қарамайды; шымшықтан қорққан тары екпес; шынтлап хәм көп ўақытқа*».

Биз ушын сезимлердиң метафоралық мазмунын бериўши турақly сөз бирликлерин үйрениў жүдә үлкен әҳмийетке ийе. Лакоффың пикирин даўамлаған халда, муҳаббаттың жети моделин ажыратып көрсетиўимиз мүмкин: *муҳаббат – саяхат, физикалық күш, кеселлик, жиллишилик, сыйқыр* [2; 147 б.], оған қосымша биз моделлердиң санын он екиге шекем көбейтемиз: *муҳаббат – от, материаллық объект, суў апаты, тығыз байланыс, ойын*.

Метафора бул жағдайда қандай нәрселер эквивалент екенлигин көрсетеди хәм тилдиң қай жеринде лакуна пайда болатуғынлығын көрсетеди. Мәселен, англис фразеологиялық қорында муҳаббат көбинесе кеселлик сыпатында сүүретленеди: *be struck/stricken on smb with love* – тиккелей мәнисинде «муҳаббат ушын биреўден таяқ жеў». Буннан тысқары ашық болған адамда көз нурын жоғалтыў жағдайы болыўы мүмкин: соқыр муҳаббат – *blind love*, соқырларша сүйиў – *love blindly. For blind love, like blind hate, can be fatal* [4; 135 б.]. – Тек ғана көр муҳаббат сыяқly соқыр жек көриўшиликте пәлекетке алып келиўи мүмкин.

Қарақалпақ тилинде муҳаббат кемнен-кем жағдайларда кеселлик пенен ассоциацияланады, бирақ фразеологизмлер базыбир ўақытларда ирониялық түске ийе болады: *муҳаббат кесели, муҳаббат қалтыратпасы, муҳаббат азабы*.

Салыстырылып атырған тиллерде муҳаббаттың характерли белгилеринен бири организмниң нормал искерлигиниң бузылыўы болып табылады. Әсиресе, англис хәм қарақалпақ тиллеринде соматикалық фразеологизмлер көплеп ушырасады. Көпшилик жағдайда англис хәм қарақалпақ тиллеринде муҳаббаттың сыпатламасын берген ўақытта «көзлер» көп қолланылады. Мәселен: *The fact is that he has eyes only for your little Isabel, and between you and me, she has twenty years advantage over me* (Somerset Maugham. *The Razor's Edge*); – Агриппина, енди мен

күрттай бир нәрсе айтайынш, аўзымды қақпалама, яқшы ма?! - деди Лепес өзіне ынтығып-ақ турған сулыұ қыздың, барлық сулыұ жерлеринен көзи менен сүйіп (Қ.Мәтмуратов. Тербенбес).; – Қыз оған әкесинің биреу менен куда түсейін деп атырғанын ескертти. Бірақ, мениң кеўлим сенде деп жигитке көзин тигіп қарады (Қ.Жуманиязов. Жұлдызлар жол силтейди).

Қолланылыұда жийилиги бойынша екінші орында туратуғын соматикалық фразеологиялық бирліклер топары қурамында «бас», «ләб» лексемалары ушырасады: *lose one's head about smb* – басын жоғалтыұ, *be head over heels in love* – қулағының ушына шекем жақсы көріп қалыұ. Мәселен: *But she's in love with him, Mako, I tell you! Just think of it! An Afrikaner girl head over heels in love with a colored man. I'd have sworn it couldn't happen. Excitement - yes. I could understand if she had made eyes at him for the excitement* (Peter Abrahams. The path of thunder).; – Айбөрек аўзыын қашырғаны менен қыпша бели бийықтыяр тал шыбықтай таўланып трусишен жигиттің киндигине майысып баратырғанын, өзинің де буўынларынан диңке кеткендей қамырдай ийленип, төсекке жаўырынының тийе баслағанын абайлады, лийкин, өләмата қарсыласқысы да келип атырған жоқ еди, усы пурсатта лебине лып етип жыллы леп тийди хәм ләби-пәби, тили-пили менен сорылып баратырғанын сезді (Ш.Сейтов. Жаман шығанақтағы Ақтуба).

Инглис тилиндеги «Love» хәм қарақалпақ тилиндеги «Мухаббат» концептин сәўлелендириўши инглис хәм қарақалпақ фразеологиялық бирліклериниң миллий-мәдений спецификасы бир-бири менен салыстырыұ барысында анықланды (1-Таблица). Қарақалпақ тилиниң фразеологиялық юирликлерин талқылаўда «Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги» [1; 153 б.] хәм «Қарақалпақ тилиниң фразеологизмлер сөзлиги» [7; 160 б.] нен пайдаланылды:

Таблица 1

Инглис хәм қарақалпақ тиллериндеги фразеологиялық бирліклердиң тематикалық топарлары

№	Тийкарғы концепт	Тематикалық топарлар	Инглис тилинде	Қарақалпақ тилинде
1		Кеселлик	<i>to be struck on smb. with love</i>	Aqıl-huwshın aldı, esi-huwshın aldı
			<i>to be sick for love</i>	Júykesi qurıdı, intıǵı qurıdı, ishqısı ketiw
			<i>to have a soft spot for smb.</i>	Kewil beriw/ kewil qoyıw/ kewil awdarıw
2	Мухаббат	Делбелик	<i>to be crazy about smb.</i>	Esi ketiw, esi-huwshın alıw, birewdi oylap jilli bolıw / aqılman adasıw
			<i>to turn smb's brain</i>	Basın aylandırıw
			<i>to love to distraction</i>	Delbelershe /aqılman adasqansha súyiw
			<i>to be madly in love</i>	Íshqı (ishqısı) ketti, intıǵı

			<i>with</i>	qurıdı, emeshesi qurıdı
3		От	<i>an old flame</i>	Kúyip pisiw/ órteniww/ kúyip janıw
			<i>to be smitten with love</i>	Muhabbattan lawlaw / órteniww
4		Урыс	<i>to conquer smb's love</i>	Júreginen urdı
			<i>to make a dead set at smb.</i>	Muhabbatına, dıqqatına erisiw

Жоқарыдағы келтирилген мысаллардан көринип турғанындай, сүйіп қалған адам я ақылын жойтады, делбе/жилли болады, ямаса мухаббаттың отын сезеди, қалтыратпа тийеди, сондай-ақ мухаббаттан өртенеди, жанады, лаўлайды. Буннан тысқары, мухаббат жүректің хәм басқа да дене ағзаларының жумысына тәсир жасайды: *to go to smb's head* – басына урыў; *to make smb's heart leap* – жүрекке қадалыў. Мухаббат делбелікке хәттеки өлімге де алып келиўи мүмкинлиги дыққатқа ылайық: *to be dead gone in love* – мухаббаттан набыт болыў. Демек, мухаббат үлкен күшке ийе эмоциялық жағдай болып, ол индивидтің қабыллаўына, санасына хәм хәрекетлерине де айрықша тасир жасаўы мүмкин.

Солай етип, мухаббат сезимин түсиниў белгили дәрежеде универсал хәм улыўма инсаный характерге ийе. Оның универсаллығын хәр қыйлы тиллерде ушырасатуғын көп эквивалентлилик көрсетеди. Инглис хәм қарақалпақ тиллериндеги фразеологизмлердің анализи барысында төмендеги сөзлер мухаббат концепти менен ассоциация қылынаатуғынлығы анықланды:

- кептерлер: *as loving as a dove* – жуғырласқан кептерлер; *love-dovey* – ашық-машықлар;

- жүрек: *one's heart desire* – жүрегін бериў; *to set one's heart on (upon) smb.* – биреўди жүректен қәлеў/сүйиў; *a pair of sweethearts* – ашықлар/жуп кептерлер хәм т.б.

Сондай-ақ, изертлеўлер инглис хәм қарақалпақ тиллеринде «Love/Мухаббат» концептинің спецификалық сыпатламалары бар екенлиги хәққында жуўмақларға алып келди. Атап айтқанда, талқылаўға алынған инглис фразеологизмлеринің арасында мухаббаттың адам руўхына тәсири хәққында көплеген мысалларды көриўимиз мүмкин, ал қарақалпақ тилинде болса усындай мухаббаттың адамның руўхына тәсири хәққында бирде-бир пикир жоқ: *to be struck on smb. with love*/ ақыл-хуўшын алды, еси-хуўшын алды. Сондай-ақ, мухаббаттың хәр қыйлы түрлерин сыпатлаў барысында инглис тилинде қарақалпақ тилине салыстырғанда түрли образлар қолланылады: *purpy love* – балаларша мухаббат, күшик мухаббат, *calf love* – балаларша сүйиў, қарақалпақ тилинде *шымышқ мухаббат*, *cupboardlove* [5; 471 b.] – ғәрезли мухаббат, қарақалпақ тилинде *есаплы мухаббат*. Ал, қарақалпақ тилиндеги *кеўли кетиў* (қыялы кетиў/ ышқы кетиў) *сүйиў*, *жақсы көриў* [5; 471 b.] – инглис тилинде *to fall in love*.

Демек, жоқарыда келтирилген сыпатламаларға тийкарланып төмендегише жуўмаққа келинди:

1. Инглис фразеологизмлериниң арасында мухаббаттың адам руўхына тәсири ҳаққында көплеген мысалларды көриўимиз мүмкин, ал қарақалпақ тилинде болса усындай мухаббаттың адамның руўхына тәсири ҳаққында бирде-бир пикир жоқ.

2. Мухаббаттың ҳәр қыйлы түрлерин сыпатлаў барысында инглис тилинде қарақалпақ тилине салыстырғанда түрли образлар қолланылады.

3. Лексика-семантикалық дәрежеде «Love/Мухаббат» концептлериниң инглис ҳәм қарақалпақ тиллериндеги улыўмалық семантикалық белгилери бар екенлиги анықланды.

Концепттиң сөзлик дефиницияларын талқылай отырып, оның бөлегин қураўшы синоним бирликлери салыстырылды. Нәтийжеде, «Love/Мухаббат» концептиниң инглис ҳәм қарақалпақ тиллериндеги семантикалық майданы жаратылды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги. – Нөкис: Қарақалпақстан баспасы, 1985. – 153 б.
2. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. - Вып. 10. Лингвистическая семантика. – М.: Прогресс, 1981. – 147 с.
3. Садуллаева Альфия Низаматдиновна СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «МУХАББАТ» (ЛЮБОВЬ) В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ТЕРБЕНБЕС» // European journal of literature and linguistics. 2023. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stilisticheskiy-analiz-kontsepta-mu-abbat-lyubov-v-proizvedenii-terbenbes>
4. Jack Caplan. Memories of the Gorbals (novel). – Pentland, 1991. – 135 p.
5. Kunin A.V. English-Russian Phraseological Dictionary. 4th Edition. – Moscow, 1984. – P. 471.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 614 p.
7. Paxratdinov Q., Bekniyazov Q. Qaraqalpaq tiliniń frazeologizmler sózligi. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2018. – 160 b.
8. Nizamaddinova S.A. Specific Expression of the Concept «Love» at the Level of Lexical Units //Journal of Ethics and Diversity in International Communication. – 2021. – T. 1. – №. 5. – С. 49-53.
9. Sadullaeva A. “TERBENBES” ROMANÍNDА ‘MUHABBAT’ TÚSINIGI //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. В 8. – С. 1957-1961.
10. Садуллаева А., Сейтжанов Ж. Differences of application of the concept «Muhabbat/Love» in poetry genre //Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке. – 2022. – №. 1. – С. 89-91.